

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

voor een deel van de metonymia; zo kan de inhoud genoemd worden in plaats van het vat en omgekeerd: «doe mij maar een glaasje». In de pars pro toto wordt een deel genoemd in plaats van het geheel: «de honden wuifden». In dergelijke gevallen is geen sprake van symbolisering, wel van nabijheid van betekenis.

In hoofdstuk 5 worden de twee vormen van beeldspraak op één lijn geplaatst, wat in tegenspraak lijkt met het eerdere onderscheid in moederlijke metonymia en vaderlijke metaforen. Dit is ook niet in overeenstemming met de eerdere constatering dat metonymie een vorm van verdichting is en metaforiek van verschuiving, twee processen die uit de droomtaal bekend zijn en dus uit de voortallige werkelijkheid: «Symbolisering is, zo leerde Freud, met verdichting en verschuiving, een *modus operandi* van het primaire proces en maakt als zodanig een belangrijk onderdeel uit van de *Traumarbeit*» (p. 185). Metaforiek en symboliek — die ook aan de orde komt — vinden hun oorsprong echter veeleer in de mogelijkheid tot symboliseren — of vervangen — dan de eerder associatieve metonymie. Maar hier worden beide processen onbewust gemaakt — waarbij de auteurs zich in het goede gezelschap van de psychoanalyse bevinden die hetzelfde doet met verschuiving en verdichting. Als echter beide processen onbewust zijn, heeft een indeling in moederlijke metonymia en vaderlijke metaforen weinig zin, omdat die dan hoogstens dient als geheugensteuntje om de beide vormen van beeldspraak uit elkaar te houden. Wordt zo niet het bewuste deel van het kunstzinnige proces van symboliseren of het gebruik van metaforen ontkend? Ik ken het antwoord op deze vraag niet, maar die vermeende overeenstemming is niet onproblematisch en zij verdient een uitgebreid onderzoek: wellicht een onderwerp voor een dissertatie?

In hetzelfde hoofdstuk 6, *Overdracht en tegenoverdracht*, bekennen de auteurs dat psychoanalytische literatuurinterpretatie «in de praktijk veelal een vorm van symboloeduiding» is. Daar zit hem juist de crux.

Als dat namelijk waar is, is er bij deze vorm van literatuurbeschouwing sprake van het ontdekken van analogieën en wordt het ene verhaal in het andere «vertaald» door middel van het vertalen van de symbolen in de literaire tekst in andere symbolen, bij voorbeeld Odysseus of Narcissus, die overigens al even literair zijn. In de eerste vier hoofdstukken ging het er volgens de auteurs om de onbewuste tekst bloot te leggen, namelijk dat wat er óók staat. Dat doen ze ook, maar dat gebeurt veeleer — en dat hoort ook — door het ontdekken van constanten in de beeldspraak, door uit te vinden hoe en waarom de metaforen in postmoderne teksten niet hun oorspronkelijke betekenis krijgen, maar in hun aaneenschakeling metonymisch worden, door het vinden van significante herhalings of lege plekken, waar de tekst «stokt», juist niet evident uit te leggen is.

In feite beginnen de auteurs in hoofdstuk 5 en 6 iets anders te willen dan daarvoor. Zodra hier individuele beeldspraak wordt vertaald, begint het probleem, doordat de theorie door hun praktijk wordt tegengesproken. Zoals u ziet, nodigt dit boek behalve tot bewondering ook uit tot tegenspraak en tot verder denken, en dat is niet het slechtste compliment dat je kunt krijgen.

De schoonzus

Bespreking van

SIGMUND FREUD & MINNA BERNAYS
(2005). *Briefwissel 1882-1938*.
Tübingen: Edition Diskord, (red. Albrecht Hirschmüller). ISBN 3 89295 757 6,
400 pp., € 32,-

HARRY STROEKEN

Minna Bernays was de jongere zus van Martha. Bij het begin van de briefwisseling tussen Minna Bernays en Sigmund Freud was Minna verloofd met Ignaz Schoenberg

en Martha met Sigmund. De zussen konden heel goed met elkaar opschieten, ze vormden een hecht duo en hadden geen geheimen voor elkaar. Zo ontstond er ook nauw contact tussen Freud en zijn aanstaande schoonzus Minna en ze schreven elkaar vaak brieven. De verlovings van Minna liep letterlijk dood, doordat Schoenberg ten onder ging aan tuberculose, destijds volksziekte nummer één, waaraan Minna zelf ook had geleden. Martha en Freud trouwden en zouden hun hele leven bij elkaar blijven. Minna zou de rest van haar leven alleen blijven, zij nam de zorg voor haar moeder op zich en soms had ze een baantje als gezelschapsdame. Bij periodes verbleef ze in het gezin van haar zus en zwager en vanaf 1895 — kort voor de geboorte van het jongste kind Anna — werd ze daar definitief opgenomen. Vanaf die tijd schreven Freud en Minna elkaar tijdens vakanties en in andere tijden dat ze van elkaar gescheiden waren. Dat laatste was bijvoorbeeld het geval wanneer Minna ergens kuurde voor haar kwalen of tegen het einde toen Minna reeds in Engeland was terwijl Freud nog wachtte op toestemming om Oostenrijk te verlaten. Als ze samen reisden schreven ze dagelijks naar het thuisfront. Zo omspannt deze correspondentie Freuds leven vanaf dat hij aankomend arts was tot de vlucht naar Engeland in 1938.

De brieven zijn familiair, hartelijk en zorgzaam. Freud en Minna gingen heel vriendschappelijk met elkaar om, langere tijd was Minna de wetenschappelijke gesprekspartner en confidante van Freud. Wij vernemen allerlei bijzonderheden over een ten dode opgeschreven Schoenberg, een ongelukkige Minna, Freuds studieverblijf bij Charcot in Parijs, zijn hekel aan alleen reizen en alleen eten, de aanvankelijke armoede van het gezin Freud en vooral de ergernissen over (schoon)moeder die geen rekening houdt met de jonge stellen, maar haar twee dochters mee terugsleept naar Noord-Duitsland waar het gezin Bernays vandaan kwam. Vader Berman Bernays en echtgenote waren met hun

kinderen in «vrijwillige ballingschap» naar Wenen gekomen. Berman was in Noord-Duitsland failliet gegaan en had bijna een jaar in de gevangenis gezeten omdat hij dit faillissement veel te laat had aangemeld. Hij hoopte in Wenen een nieuw leven te beginnen, maar dat viel tegen en hij overleed jong: de officiële doodsoorzaak luidde «hartaanval». Minna was toen een meisje van veertien, Martha was achttien en hun enige broer Eli negentien. Deze (getrouwd met Freuds zus Anna; dubbelfamilie dus) verging het zakelijk slecht, zoals zijn vader, en hij vluchtte naar de Verenigde Staten en liet zijn vrouw en kinderen nakomen. In onderscheid met zijn vader werd Eli daar uiteindelijk een rijk man. Freud had een hekel aan zwager Eli, hij mocht ook zijn zus Anna niet echt en dat was een van de redenen voor zijn sterke vooroordelen tegen de Verenigde Staten, door hem bij voorkeur Dollaria genoemd. Door de zakelijke tegenslagen van Berman Bernays hebben Freud en Martha elkaar in Wenen kunnen ontmoeten en door de koppigheid van (schoon)moeder werden de verloofden jaren gescheiden waaraan wij de vele brieven van Freud en Minna danken.¹

Deze exemplarisch uitgegeven en toegelichte correspondentie is interessant voor de liefhebber, maar niet meer dan dat: zij werpt geen nieuw licht op de psychoanalyse. Maar behalve een goed beeld van het familieleven levert het toch ook allerlei nuttige informatie. Om een voorbeeld te geven: Freud was geen discreet man en met name hield hij zich binnen de familie niet strikt aan de medische geheimhouding. Zo lees je van alles over zijn belangrijkste patiënte uit de beginjaren negentig, Anna von Lieben, in *Studies over hysterie* Cäcilia M. geheten. Zij verbleef ook in Nancy toen Freud daar zijn hypnosetechniek probeerde te verbeteren. In een van de door Martha toegevoegde briefjes gaat het over Bertha Pappenheim, Anna O. De meisjes Bernays kenden Bertha heel goed, want haar vader was hun voogd. De meeste andere patiëntennamen worden vermeld in deze uitgave.

Dan rest nog de hamvraag: had Freud een seksuele verhouding met zijn schoonzus, zoals allerlei mensen hebben beweerd? Er zou zelfs een abortus van gekomen zijn. Uit de nu integraal gepubliceerde correspondentie tussen Freud en Minna blijkt dat dit niet het geval was. Nadat deze brieven waren vrijgegeven is Peter Gay ze als eerste gaan raadplegen in de Library of Congress in Washington en ook hij was al tot deze conclusie gekomen (1990, p. 164-179). Maar hij signaleerde toch twee zeer opvallende zaken: uit de cruciale periode waarin Freud en Minna veel samen reisden zouden brieven merkwaardigerwijze verdwenen zijn en bovendien zou Freud Minna hebben aangeschreven op een wijze die alleen tussen gelieven gebruikelijk is. Maar blijkbaar kan ook een gerenommeerd historicus zich vergissen, want deze beweringen blijken allebei onjuist. Wat Gay aanzag voor een met potlood toegevoegde doorlopende nummering blijkt slechts een jaartal te zijn — de details zijn te ingewikkeld om kort uit te leggen — en de ‘gewraakte’ aansprektitels blijken slechts voor Martha bestemd, voor wie Freud soms stukken brief toevoegde aan brieven voor Minna zoals Martha dat omgekeerd deed voor haar *Einziger*. Freud spreekt Minna aan met *Liebe Minna* of *Liebes Schwesterchen*, maar *Liebchen* en *Schatz* blijven gereserveerd voor Martha. In latere jaren schrijven ze elkaar alle drie aan met *Geliebte(r) Alte(r)*. Dus op grond van deze correspondentie mogen we concluderen: Freud had geen affaire met zijn schoonzus. Maar omdat het zo’n prikkelend gegeven is en omdat het moeilijk is te bewijzen dat zo iets *niet* heeft plaatsgehad, zal het gerucht regelmatig blijven opduiken. Om af te sluiten twee fraaie formuleringen van Freud. Wanneer hij in zijn werk weer iets nieuws gaat ondernemen noteert hij: ‘De moeite is zeker, succes onzeker, maar zeker is: geen succes zonder moeite’ (6 juli 1883, p. 62). Over het lange wachten op een einde aan de scheiding: ‘De ellende [Qual] maakt de tijd lang, de vreugde maakt hem kort’ (23 augustus 1884, p. 85).

Literatuur

GAY, P. (1990). *Reading Freud — Explorations & Entertainments*. New Haven/Londen: Yale University Press.

Noot

- 1 Verreweg de meest uitgebreide en belangrijkste correspondentie die we aan deze wrede scheiding te danken hebben is die tussen Freud en zijn verloofde Martha, de zogenaamde *Brautbriefe*, meer dan vijftienhonderd brieven. Aan de integrale uitgave hiervan wordt gewerkt door I. Grubrich-Simitis, G. Fichtner en A. Hirschmüller. Het zal waarschijnlijk een uitgave in vijf banden worden die tegelijk zullen verschijnen, in 2008.

De droom is eeuwig

Bespreking van

HARRY STROEKEN (2005). *Dromen — Brein en betekenis*. Amsterdam: Boom.
ISBN 90 8506 123 7, 303 pp., €27,50

MARC HEBBRECHT

Er is al lang behoefte aan een Nederlands overzicht van de droomtheorie waarin de huidige stand van zaken wordt vergeleken met de klassieke opvattingen van Freud, zoals in zijn magnum opus van 1900 uiteengezet.

Het is lovenswaardig dat Harry Stroeken dit project op zich genomen heeft. In zijn typische verhalende stijl weet Stroeken als geen ander de belangstelling van de lezer te wekken. Het boek is niet alleen toegankelijk voor een breed publiek, het biedt ook een opfrissing voor de analyticus en opent deuren naar randgebieden zoals de neurobiologie, de theologie en de literatuurwetenschap.

Toen ik het boek las, was ik vooral benieuwd naar de actualiteitswaarde. Moeten we de freudiaanse droomtheorie terzijde schuiven? Dit is de vraag die me tijdens het